

Què és això del nacionalisme espanyol, avui?

Xosé-Manoel Núñez Seixas

Què és el nacionalisme espanyol a l'inici del segle XXI? Existeix avui el nacionalisme espanyol, i específicament des de la fi del franquisme? A hores d'ara, una de les àrees menys investigades en la política espanyola és la presència ideològica, política i social del nacionalisme espanyol. Una raó en seria que la història del nacionalisme espanyol continua mereixent una atenció menor que altres aspectes relacionats amb la qüestió nacional a l'Espanya moderna. La pretesa no existència del nacionalisme espanyol també constitueix una creença comuna repetida habitualment per destacats intel·lectuals i polítics i pels mitjans de comunicació. Fins i tot per a la majoria dels creadors d'opinió espanyols, així com també per a una gran part de la comunitat acadèmica espanyola, el nacionalisme espanyol és virtualment un fenomen inexistent, dissolt a la fi del franquisme i amb el naixement de la monarquia democràtica establerta amb la Constitució del 1978. Segons alguns historia-

dors molt populars, com Fernando García de Cortázar, el nacionalisme espanyol avui ha desaparegut com una realitat política, institucional i social, o fins i tot com a part de la política pública de l'Estat. Com que el nacionalisme espanyol tradicionalment s'havia basat en la història i la religió, en el darrer quart del segle XX suposadament s'hauria «diluit» (Casals, 1996). No obstant això, aquesta és només una cara de la moneda. El mateix autor no tenia problemes a l'hora d'afirmar en la seua *Breve Historia de España* que Espanya era indubtablement una «nació pluricultural» (García de Cortázar i González Vesga 1993: 57). En altres paraules, Espanya és reivindicada com una *nació* històrica, però per als seus defensors aquesta afirmació sembla que no té res de *nacionalisme*.

Això palesa l'ambigüitat que projecta el nacionalisme espanyol quan hom intenta identificar-lo com a objecte d'estudi. El nacionalisme estatal espanyol pot expressar-se de forma difusa, com un component de la política pública i la gestió institucional de l'Estat, des de l'escola fins als segells de correus. Com qualsevol altre nacionalisme estatal que es desenvolupa dins de les fronteres d'una comunitat política que existeix de forma reconeguda des del període premodern, el nacionalisme espanyol no sempre actua com a tal, sota

Xosé-Manoel Núñez Seixas és professor d'Història Contemporània a la Universitat de Santiago de Compostel·la. Aquest assaig és una versió escurçada de l'article «What is Spanish Nationalism Today? From Legitimacy Crisis to Unfulfilled Renovation (1975-2000)», que serà publicat a *Ethnic and Racial Studies* (setembre 2001).

la forma d'una organització política o d'un moviment social adscrit a un credo nacionalista visible. Ben al contrari, se'l pot identificar com una ideologia política que impregna l'actuació dels diversos actors sociopolítics, i també com un sentiment social d'identitat que és compartit per la població, com una comunitat imaginada. La presència del nacionalisme estatal es pot diluir, però és persistent, mentre que la intensitat de la seua expressió varia d'acord amb la presència d'enemics externs i interns. I pot ser una idea que jau darrere de fenòmens quotidians que poden ser designats, segons l'expressió de Billig (1995), com a nacionalisme *banal*.

En aquest escrit intentarem aportar una visió general de les tendències presents i els discursos encontrats que coexisteixen dins del nacionalisme espanyol. Per tant, farem un intent d'establir una tipologia bàsica. Tanmateix, les tendències que s'analitzen més avall s'han d'entendre com a construccions ideal-típiques. De fet, l'objecte del nostre estudi —el discurs nacionalista espanyol— constitueix un conjunt de vegades desconcertant d'elements ideològics molt diferents, que es troben presents fins a cert punt en les opinions dels diversos actors.

Com és ben sabut, després de la mort del general Franco el 1975, la irresolta qüestió nacional va emergir a Espanya com un dels factors que més havien d'influir en el procés de la transició democràtica. El restabliment de la democràcia va comportar un intent d'assolir un pacte durador que resolgués el *problema* de l'articulació territorial de l'Estat. La Constitució del 1978 va establir una estructura complexa que combina la concepció d'Espanya com a nació política única amb

l'existència d'estatuts d'autonomia concedits a totes les regions. L'extensió d'una estructura estatal descentralitzada a tot el territori espanyol era el resultat d'un pacte entre els diversos actors polítics que van intervenir en la redacció de la Constitució. La majoria dels nacionalistes bascos i catalans pressionaven per assolir l'autogovern de les seues comunitats en el marc d'un estat plurinacional que podria adoptar una estructura federalitzada o confederal. Aquesta reivindicació era inacceptable per als partits de dreta, integrats bàsicament per «reformistes» procedents de l'aparell estatal franquista. No estaven disposats a acceptar que Espanya deixàs de ser considerada com una nació única i no tolerarien res més que una moderada descentralització administrativa. En teoria, l'esquerra defensava una solució federal. Finalment el dret a l'autonomia es va fer extensiu a totes les regions, alhora que s'establiren diferents vies d'accés i diferents nivells d'autogovern, essent-ne els més alts els concedits a les «nacionalitats històriques». En aquest sentit, el nou Estat de les Autonomies fou un altre resultat típic dels acords entre elits que van fer possible la transició espanyola cap a la democràcia.

Un tret característic de la Constitució del 1978 és la seua ambigüitat pel que fa a la definició d'alguns conceptes essencials. Per una banda, afirma que Espanya és l'única Nació existent, i per tant l'única entitat col·lectiva que gaudeix de plena sobirania; però, per una altra banda, també es reconeixien «nacionalitats» i regions. En el text constitucional no s'establia clarament la diferència entre una nacionalitat i una nació, tot i que durant els debats parlamentaris el significat de «nacionalitat» es va reduir al d'una «comunitat cultural i

lingüística», que no era subjecte de sobirania. A més a més, en la resta del text ja no apareixen més referències a les «nacionalitats», mentre que l'èmfasi s'hi posa en la integritat de la nació [espanyola]. En mencionar l'existència de «nacionalitats històriques», la Constitució pretenia satisfer les demandes nacionalistes perifèriques en el sentit que la nova estructura territorial de l'Estat havia de fer explícit el reconeixement de les peculiaritats històriques, culturals i socials «qualitatives» de territoris específics.

L'Estat de les Autonomies va ser concebut inicialment com una solució negociada, i va ser acceptat per la majoria dels partits nacionalistes perifèrics com un primer pas cap a la consolidació de l'autogovern. No obstant això, la majoria dels nacionalistes bascos no van acceptar l'estructura dissenyada per la Constitució del 1978. Això va causar un «dèficit de legitimitat» que persisteix encara avui. Per contra, per a la majoria dels partits espanyols el model establert per la Constitució era l'etapa final del procés de descentralització. Tot i això, alguns no estaven totalment convençuts de l'efectivitat a llarg termini del sistema autonòmic. Manuel Fraga va expressar dures crítiques al «Títol VIII» de la Constitució, i quatre representants d'AP votaren contra la Constitució. AP es va oposar subsegüentment al terme «nacionalitats històriques» i acceptà a contràcora el bilingüisme ple en aquelles comunitats autònomes amb una llengua pròpia. Encara en 1982 s'oposaven a una major descentralització, tot refermant-se en la idea de la «unitat d'Espanya». En l'altre extrem, el federalisme com a objectiu final va perdurar en alguns corrents del Partit Socialista i en la resta de l'esquerra.

LA RECERCA DE LA RENOVACIÓ

La nova estructura territorial dissenyada per la Constitució del 1978 empenyia el nacionalisme espanyol a la necessitat de reinventar-se. El discurs patriòtic explícitament espanyol va desaparèixer de l'esfera pública, de les declaracions i discursos de la majoria dels partits i líders polítics. Això tenia molt a veure amb la deslegitimació del nacionalisme espanyol, especialment en ambients progressistes i d'esquerra, i es va fer palès, d'una forma sovint caòtica, en les dificultats que tenien els partits democràtics durant la primera fase de la transició amb l'ús públic del terme «Espanya» (De Santiago-Güervós 1992: 192-251). La majoria dels líders i partits de l'esquerra democràtica i revolucionària espanyola negaven la seua condició de partits «nacionals» espanyols.

L'escassa pocivitat a usar el terme «nacional» o fins i tot «espanyol», i la negació de l'etiqueta «nacionalista» i «nacionalisme», permetria que els intel·lectuals d'orientació progressista exhibissen, a partir de mitjan anys vuitanta, un argument erroni, tot i que tremendament estès, per a oposar-se a les reivindicacions dels nacionalismes minoritaris. Aquesta estratègia consistia a repudiar i criticar totes les formes de *nacionalisme* com a potencialment totalitàries, etnocèntriques i excludents, en una espècie d'acusació universal. Com que la defensa de la integritat territorial de la nació espanyola pels líders i intel·lectuals de l'esquerra no es definia mai com a nacionalisme, sinó sovint com a «patriotisme» o «lleialtat a la Constitució»,¹ el que havia estat una renúncia política en els anys seixanta i setanta esdevingué un ins-

trument políticament persuasiu durant els vuitanta i noranta.

Aquest fenomen paradoxal no és únicament espanyol –tal com s'ha vist, per exemple, en els debats públics italians des de l'inici dels anys noranta pel que fa a la defensa de l'Estat italià, basada en la pretesa doctrina nacionalista/patriòtica cívica i respectuosa, quan el repte secessionista plantejat per la Lliga Nord va forçar a «reinventar» el consens bàsic antifeixista de la política italiana de la postguerra (Galli della Loggia 1999). Però és a Espanya on el nacionalisme d'Estat sembla trobar-se en una fase més incoherent des del punt de vista de la seua expressió social i organitzativa, almenys fins la primera meitat dels anys noranta.

Tot i que escassament visible en termes polítics i orgànics, el nacionalisme espanyol existeix. Com qualsevol nacionalisme, siga sense estat o no, mostra una àmplia diversitat interna. Sota la bandera comuna de defensar Espanya com l'única entitat sobirana que gaudeix de drets polítics col·lectius, s'hi troben actors polítics i socials molt diferents, així com també diverses concepcions i programes ideològics. Hi ha etnonacionalistes, nacionalistes cívics, nacionalistes culturals, etc., espanyols igual com hi ha nacionalistes ètnics, cívics i culturals catalans, bascos o gallecs, tots ells en una barreja complexa i intricada.

El discurs *patriòtic* espanyol es troba present en l'esfera pública particularment a través dels mitjans de comunicació, llibres i pamflets, fins el punt que ha esdevingut un dels tòpics més debatuts en les principals emissores i diaris.² La rearticulació de l'*Öffentlichkeit* nacionalista espanyola té una relació molt estreta amb l'oposició a les demandes plantejades pels

nacionalismes sense estat, i també amb la renovació i la relegitimació parcial de l'ideari polític de la dreta espanyola. El constant debat sobre l'existència d'un «problema basc» o un «problema català» menà a la reaparició d'antigues disputes intel·lectuals dels anys cinquanta entre els exiliats republicans espanyols, reformulades d'una forma actualitzada: ¿existeix un «problema espanyol»? Això ha generat una muntanya d'opuscles, llibres i articles de periodistes, creadors d'opinió i polemistes, tots entestats a *vindicar* l'existència d'Espanya com a nació i a estigmatitzar els nacionalismes minoritaris acusant-los de defensar interessos egoistes. Un efecte paral·lel hi és la resposta simètrica d'aquells que, en lloc d'això, defensen els drets de les nacionalitats *oprimides*.

El que realment hi ha succeït és un lent procés d'adaptació dels principals corrents ideològics dins del nacionalisme espanyol a les noves circumstàncies de l'Espanya democràtica. D'ençà de 1975, i especialment de 1978, el discurs nacionalista espanyol ha hagut d'enfrontar-se a tres reptes paral·lels:

1. L'adaptació a la nova estructura política/institucional establerta per la Constitució del 1978 i l'Estat de les Autonomies. La renovació del discurs nacionalista espanyol hagué de tenir en compte la pluralitat institucional forçada per la pressió dels nacionalismes sense estat, així com també d'ajustar-se a la descentralització política i al respecte a la diversitat cultural regional, tot i que els límits d'aquesta tolerància no estan fixats clarament.

2. La reinvenició d'una nova legitimitat política –i històrica– capaç de bandejar l'herència del franquisme i el llegat de la memòria històrica recent, començant pel nivell simbòlic més immediat. Ara, aques-

ta nova legitimitat no pot basar-se en una condemna explícita del franquisme ni en l'establiment d'un nou «consens nacional» contra el feixisme i Franco —que fou el camí seguit per d'altres nacionalismes d'Estat a l'Europa de la postguerra. La necessitat d'«oblidar» la Guerra Civil i el règim de Franco, a fi de permetre la coexistència amb els principals actors de la transició, fa difícil per a la majoria dels nacionalistes democràtics espanyols d'afirmar elements comuns o compartir una memòria comuna (d'oposició a la dictadura) amb els nacionalistes perifèrics (Lacasta-Zabalza 1998: 334-52). Aquesta «consciència culpable» ha afavorit l'aparició de dues tendències paral·leles i sovint encavalcades al si del discurs nacionalista espanyol. Una tendeix a emfasitzar valors universals (els drets individuals, etc.) com una nova base per a legitimar el patriotisme espanyol. L'altra estratègia que han emprès alguns corrents polítics és de cercar en la història predecessors respectables del nacionalisme liberal progressista espanyol, preferiblement en el període anterior a 1931.

Els fonaments teòrics de la *memòria* del «nacionalisme constitucional» espanyol es troben en l'influent llegat d'Ortega y Gasset, afegit a la reacció permanent contra els nacionalismes minoritaris. Les reflexions d'Ortega sobre la qüestió nacional són una barreja de determinisme històric —la idea que Castella ha estat la forjadora de la unitat espanyola sota la monarquia— i la recerca d'un «projecte comú» per a tots els pobles espanyols, manifestat inicialment en el descobriment d'Amèrica, que els permetia fondre's en una unitat superior. L'èmfasi en un «projecte comú» orientat cap al futur tenia, per al nacionalisme constitucional, l'avantatge de la

seua flexibilitat i possibilitats d'adaptació a un nou objectiu comú. Ara aquest objectiu comú era la recuperació de la democràcia i la modernització d'Espanya a través de la incorporació a la Unió Europea, el primer pas cap a la qual hi havia estat la Constitució de 1978. De tota manera, el determinisme històric d'Ortega y Gasset —la idea que Espanya era quelcom llegat per la Història— romanía com a fonament, tot i que sovint ocult i no explícit, recobert amb un vocabulari polític/voluntarista en el discurs del nacionalisme constitucional (Bastida 1997; 1998). Segons un dels seus defensors més destacats, Juan José Solozábal, a l'ensem que és un exemple de «nacionalisme voluntarista» [*sic*] basat en el llegat cultural d'Ortega i Ernest Renan, la Constitució havia de prendre en consideració la realitat preexistent d'Espanya com a «autèntica nació», creada per una «estructura de coexistència, el resultat d'una experiència històrica comuna d'integració de pobles, que ha generat pràctiques culturals compartides i individus que desitgen viure junts en el futur» (Solozábal 1993; 1997: 341).

3. Els reptes permanents plantejats al nacionalisme espanyol pels nacionalismes minoritaris. Aquests no han posat límit a llurs constants demandes de més autogovern i reafirmen la voluntat d'assolir objectius polítics que clarament van més enllà de la Constitució de 1978. A més a més, en els anys noranta, moviments nacionalistes perifèrics que històricament havien sigut relativament febles, com el gallec, han experimentat un ràpid creixement en vots i suport social. La persistència i radicalització de certs elements etnocèntrics en el discurs i la praxi dels nacionalismes minoritaris, particularment en el

cas basc, junt amb la persistent presència de la violència terrorista basca, han encoirat visiblement el relleuament del nacionalisme espanyol, sota la forma d'una reacció constant contra els nacionalismes sense Estat.

Les dues tendències principals del nacionalisme espanyol des del 1975 es corresponen amb l'esquerra i la dreta democràtiques. I dins de cadascuna d'elles, també és possible diferenciar-hi d'altres corrents de pensament.

EL NACIONALISME DE LA DRETA ESPANYOLA: DEL «NACIONALCATOLICISME» A LA RENOVACIÓ

En aquest camp ideològic, hom pot diferenciar dues tendències principals: la persistència del nacionalcatolicisme en l'extrema dreta i l'adaptació lenta i polifacètica de la dreta democràtica.

1. *La nostàlgia nacionalcatòlica*: El nacionalisme espanyol explícit ha persistit de forma molt visible, tant a nivell ideològic com simbòlic, dins dels partits i les organitzacions d'extrema dreta durant els períodes de transició i consolidació democràtiques. La visibilitat d'aquest discurs, heretat bàsicament del discurs franquista, ha conduït els investigadors a identificar i analitzar millor els seus principis nacionalistes. La major part dels partits de l'extrema dreta espanyola, de *Fuerza Nueva* al *Frente Nacional*, es van mantenir fidels al llegat del nacionalcatolicisme. En alguns dels seus líders més destacats, això es resolia en una identificació mística entre Espanya i la fe catòlica. La persistència del nacionalcatolicisme anava de la mà amb la

insistència en una nostàlgia idealitzada de l'imperi espanyol —junt amb l'èmfasi en l'imperialisme cultural envers Amèrica Llatina—, l'oposició a «Europa» i particularment contra l'entrada d'Espanya en la CEE, i un «antiseparatisme» molt accentuat que identificava l'enemic històric d'Espanya amb el nacionalisme basc i català, i que durant el procés de transició denuncià tot sovint el «xantatge» dels nacionalismes minoritaris, presentats com a ximpls, com a elits provincials ambiciosos al servei dels enemics exteriors d'Espanya, és a dir, «Europa» en el seu conjunt (Rodríguez Jiménez 1994: 44-7; Casals 1998).

Les noves organitzacions de l'extrema dreta espanyola que van emergir durant la primera meitat dels noranta van intentar endebades superar la feblesa electoral i social dels seus vells camarades. Ara proclamaven un nacionalisme més estatista, radical i explícitament no religiós. Les seues arrels intel·lectuals es poden trobar en els pensadors feixistes espanyols dels anys trenta que no visqueren el franquisme (com Ramiro Ledesma Ramos). El discurs nacionalista d'organitzacions com *Bases Autónomas* apuntava a l'existència d'un nou *altre*, que calia combatre en nom de la puresa de la nació espanyola: els immigrants no europeus, la presència dels quals s'ha incrementat a Espanya des de mitjan anys vuitanta. Tanmateix, la migradesa quantitativa de la immigració fins fa molt poc ha fet difícil que aquest discurs trobe un ampli ressò social. A més a més, els vells dogmes nacionalcatòlics han sobreviscut i tenen un nou predicament en el discurs ideològic del jove líder de l'extrema dreta espanyola, Ricardo Sáenz de Ynestrillas. Les teories més sofisticades i elaborades dels neonazis espanyols, carac-

teritzades per la seua obertura cap als altres nacionalismes ibèrics a fi de guanyar adherents per al projecte racial i «paneuropeu» sota la bandera d'un «etnicisme europeu», no han anat més enllà d'un programa avortat (Casals 1995: 139-55).

2. *La lenta adaptació de la dreta democràtica.* Aquesta part del ventall polític pateix sens dubte problemes de legitimitat heretats del franquisme, que se sumen als efectes de la interrupció del que havia estat una tradició de nacionalisme espanyol liberal-democràtic abans de 1936.

La concepció nacionalcatòlica, per bé que reduïda a una expressió menys visible i principalment al discurs acadèmic i historiogràfic, impregna tot el ventall del nacionalisme espanyol dretà, particularment entre els seus vells líders i corrents més conservadors. Intel·lectuals propers al *Partido Popular* (PP) encara insisteixen en el fonament històric d'Espanya com a resultat de la lluita dels regnes cristians contra els musulmans durant l'Edat Mitjana, alhora que destaquen el paper dels Reis Catòlics a la fi del segle XV, l'acció unificadora de la monarquia espanyola –que se suposa que és una essència de la nació– i la naturalesa intrínsecament catòlica de la nació espanyola, el moment de glòria de la qual fou el descobriment i conquesta d'Amèrica.³ Des d'aquesta perspectiva els nacionalismes perifèrics són principalment producte de conspiracions forànies per afeblir el poder d'Espanya i esborrar la seua gloriosa contribució a la història de la humanitat.⁴

Tanmateix, tot i que aquestes actituds estan presents avui, no són exhibides obertament pels conservadors espanyols. Hi ha quatre facetes principals d'aquest «neonacionalisme» de dreta, que s'estima més

brandar la bandera del liberalisme i del pensament cívic.

1. La primera és *la reacció persistent contra el nacionalisme perifèric*. El nacionalisme de dretes, i particularment el PP al País Basc i Catalunya, han fet ús abundós de la confrontació amb els nacionalistes perifèrics i han explotat el conflicte lingüístic. Durant els anys vuitanta i noranta, un bon nombre de llibres i pamflets, així com d'articles de premsa i de revistes, han centrat els seus atacs en les polítiques lingüístiques i culturals «discriminatòries» aplicades pels nacionalistes catalans i bascos, tot denunciant una pretesa «persecució» del castellà, que es presentava com un primer pas cap a la balcanització de la nació espanyola. Una altra línia de debat defensava els drets individuals enfront dels col·lectius. Ara: el que hi havia realment en joc en la majoria dels casos era la supremacia suposadament «tradicional» i «natural» del castellà, en una espècie de nostàlgia que revela que per a molts elements de la dreta espanyola, el castellà continua sent un tret cultural definidor de la identitat nacional espanyola, una mena de lligam comú que uneix tots els espanyols de qualsevol origen regional i una contribució distintiva a la cultura universal (Lodares 1999).

Aquests autors presenten el nacionalisme perifèric com a tendent cap al totalitarisme, ja que imposa una cultura monolítica a tots els ciutadans sota la seua jurisdicció. Exemples primerencs d'aquesta visió, que inicialment va suscitar-se per la política lingüística del govern català, en són el vitriòlic periodista Federico Jiménez Losantos i Aleix Vidal-Quadras. Reaccions similars han tingut lloc a Galícia durant els primers anys noranta, tot i que amb im-

portància i freqüència menors. Des del 1993 han proliferat aquesta mena de llibres, alguns de prestigiosos intel·lectuals –com el filòsof Gustavo Bueno (1996, 2000)–, articles periodístics i creadors d'opinió amb influència en els mitjans de comunicació, especialment a través de les emissores de ràdio. El tema recurrent hi ha estat la dependència dels principals partits espanyols (primer el PSOE, després el PP) del suport parlamentari dels vots nacionalistes catalans i bascos per aconseguir una majoria d'escons al parlament espanyol entre 1993 i 2000.

Però un factor addicional en la proliferació d'aquesta «literatura reactiva» hi ha estat, sense dubte, la persistència del terrorisme nacionalista basc, així com la radicalització estratègica dels partits nacionalistes bascos a partir de 1998. Alguns assaigs ben escrits d'acadèmics i escriptors dedicats a lluitar ideològicament contra el nacionalisme basc han esdevingut veritables èxits de vendes. Una part substancial d'aquesta nova onada de literatura «reactiva» no es dedica, ni de bon tros, a teoritzar sobre la nació espanyola i, encara menys, a vindicar explícitament el nacionalisme espanyol. En lloc d'això, critica durament el nacionalisme radical basc, tot destacant els seus aspectes antidemocràtics i violents.

2. *El neoregeneracionisme o la renovació de la legitimitat històrica.* La primera batalla és sobre la història, i les polèmiques dels historiadors a Espanya han sigut tan aspres com a Bèlgica o la Gran Bretanya en aquest assumpte de la vindicació dels «drets històrics». Des de mitjan anys vuitanta, els intel·lectuals espanyols de dreta han emprat la tasca de reinterpretar la història d'Espanya, presentant-la com un exemple d'«unitat dins de la diversitat»

que inevitablement conduiria a la fórmula constitucional del 1978. Segons aquest punt de vista, des dels temps dels romans Espanya ha sigut un mosaic de diferents pobles i cultures, unificat bé pel destí històric de compartir un espai comú i un projecte comú o bé per la voluntat de constituir una unitat política des dels inicis de l'Edat Mitjana, durant la lluita dels regnes cristians contra els musulmans –que són exclosos del llegat de l'«espanyolitat», junt amb els jueus expulsats el 1492. El concepte tradicional d'«unitat en la diversitat», defensat per pensadors espanyols tradicionalistes des de finals del segle XIX (Menéndez Pelayo, Vázquez de Mella, etc.), es renova i reapareix sota una fórmula nova: les «Espanyes diferents» (*las Españas*), tot i la diversitat de cultures i les peculiaritats, sempre han format part d'una comunitat nacional més gran, la millor encarnació de la qual és l'actual Estat de les Autonomies. Segons aquesta concepció teleològica de la història, Espanya és un resultat *autèntic* de l'experiència històrica, i el seu «cos» objectiu ha adoptat formes diferents al llarg del temps. En canvi, als nacionalismes sense Estat se'ls acusa de basar-se en la fantasia històrica, en la imaginació literària no científica, deutora de les invencions d'intel·lectuals de segona fila. L'art, la literatura i la cultura de Castella, des dels inicis de l'Edat Mitjana, són definides com l'expressió millor del sentiment d'espanyolitat, que sovint es presenta de forma càotica com una espècie de *Volksgeist* oposat a uns altres *cànon*s literaris europeus.

Cal remarcar, però, que el nacionalisme democràtic de dreta està intentant una reformulació ideològica simbolitzada en la «recuperació» del llegat històric del

reformisme republicà del primer terç del segle XX. Així, la memòria i el llegat intel·lectual de Manuel Azaña han estat recentment recuperats i apropiats –a través d’una convenient reinterpretació– per intel·lectuals conservadors com Jiménez Losantos (1994) i pel president espanyol, José María Aznar. Segons aquest, Espanya és una realitat històrica forjada en el segle XV i unificada per l’acció de la monarquia i l’existència d’un projecte comú, la millor expressió del qual seria la benigna i generosa conquesta espanyola d’Amèrica. Aquesta tradició històrica sosté la legitimitat de la nació espanyola, que existeix abans de les constitucions liberals espanyoles: Espanya és «una de les nacions més antigues d’Europa». A pesar del fet que hi va haver un llarg període de mancança de «normalitat» després de 1812, que va durar fins 1978, en aquell moment la Constitució consagrà la idea d’una nació espanyola basada en els principis de democràcia, pluralitat cultural i progrés (Aznar 1994; 2000). Des d’aquest punt de vista, la plena participació d’Espanya en el projecte europeu significa posar fi al tradicional «aïllacionisme» de la història espanyola.

Els nous conservadors defineixen Espanya com una nació única, tot i que pluricultural. Un major reconeixement simbòlic de la pluralitat cultural d’Espanya seria considerat una concessió excessiva. Segons Aleix Vidal-Quadras, l’Estat espanyol no sobreviurà si deixa de ser una nació. Això il·lustra la principal contradicció d’aquesta posició. El *nacionalisme* com a tal és qualificat d’obsolet, premodern, una expressió de tribalisme i dels somnis totalitaris d’una identitat ètnica homogènia. D’altra banda, l’individualisme liberal i la defensa dels drets individuals es pensa que

estan per damunt de qualsevol forma de drets col·lectius. I tanmateix, el nacionalisme d’Estat espanyol, així com els nacionalismes d’Estat que van emergir i desenvolupar-se en el segle XIX, es considera que han produït resultats positius (modernització econòmica, consolidació de la revolució liberal, etc.). Per Vidal-Quadras, la comunitat nacional espanyola constitueix una realitat donada forjada per una història comuna, l’existència de la qual és inqüestionable. L’acceptació de la pluralitat cultural i lingüística pressuposa l’existència d’un sentiment socialment estès de cohesió al voltant d’un objectiu comú. Certament, aquest concepte d’una «nació espanyola plural», més tard redefinit pel mateix autor com «nació-projecte» que li conferiria una existència *corporal* a l’estat, se suposa que està legítim per la seua aptitud actual per a protegir la llibertat, la dignitat i el progrés material/cultural dels ciutadans que l’integren, lliure de «qualsevol essències místiques o primordials». Però Vidal-Quadras també proposa no abandonar l’enfortiment d’una «cohesió emocional sostinguda per fets històrics, religiosos, lingüístics o ètnics, tal com s’expressa en el desplegament de símbols i la litúrgia nacionalitzadora», tot i que això darrer hauria de buidar-se de qualsevol «identitat tribal instintiva». El fet que l’existència territorial i històrica d’Espanya fos una precondition afirmada en la Constitució del 1978 no soscava, segons aquesta visió, la seua legitimitat democràtica (Vidal-Quadras 1998a; 1998b). Per a altres autors conservadors, com Otero Novás (1998: 287), el sentiment nacional espanyol hauria de ser enfortit a través de la promoció estatal de la litúrgia patriòtica, com un mètode de regeneració d’Espanya,

tot emfasitzant la commemoració del «Dia de la Hispanitat» (12 d'octubre). I alguns creadors d'opinió com Jiménez Losantos (1999) recentment han emprés la tasca de «reescriure» una història nacionalista d'Espanya des dels temps preromans.

3. *La variant «regionalista»*. La praxi política del PP a Galícia i les Illes Balears, on aquest partit ha governat des de l'inici dels anys vuitanta, es caracteritza per l'aplicació d'una moderada política de defensa de les llengües i cultures perifèriques i la promoció d'una identitat «autonòmica» regional. De vegades això ha entrat en contradicció amb les posicions més centralistes dels òrgans centrals del partit.

El procés de «regionalització» ha estat un instrument més aviat estratègic usat per a combatre la puixança de l'esquerra i els nacionalismes perifèrics a regions que compten amb una cultura i una llengua pròpies. Però la ràpida integració de les elits locals regionalistes, i la necessitat de mantenir el poder regional en un context marcat per la competència territorial, ha obligat les dues seccions regionals a reforçar els trets regionalistes durant els vuitanta. El terme «nacionalitat històrica» va ser acceptat per primera vegada pel PP de Galícia el 1991. Sota el lideratge de Fraga, el PP gallec ha proposat gradualment una nova fórmula que pretén combinar la lleialtat constitucional espanyola amb el reforçament de la identitat regional. Aquesta «autoidentificació» inclou l'orgull conscient de ser gallec i estimar la llengua dignificada i les tradicions de la regió, tot combinat amb la promoció del folklore, la cultura popular i el «reconeixement de la personalitat pròpia», de la qual es deriva el dret a «un autèntic autogovern i una administració pròpia». El suport a la

cultura regional sovint adopta un to banal i populista, però també hi ha esforços teòrics per a adoptar i «reconvertir» el llegat històric del nacionalisme perifèric en una forma de «regionalisme sa» que no danye la integritat d'Espanya com a nació (Fraga 1993a; 1999). L'autoidentificació regional està legitimada amb crides a la història regional i especialment mitjançant una convenient reinterpretació i apropiació d'una certa tradició històrica nacionalista perifèrica, tot emfasitzant els seus aspectes no separatistes. Vidal-Quadras, i particularment Josep Piqué, sovint citen Francesc Cambó per remarcar el fet que el nacionalisme català tradicionalment ha estat a favor de «regenerar» Espanya. I alguns fins i tot al·leguen que tota la tradició del nacionalisme gallec abans del 1950 pot subsumir-se en la doctrina regionalista proclamada pels conservadors (Rodríguez Arana i Sampedro Millares 1998).

D'igual manera, alguns presidents conservadors de governs regionals han esdevingut fervents defensors del principi de subsidiarietat i d'una descentralització saludable. Un bon exemple n'és la fórmula d'«administració única» proposada per Fraga, que defensa una plena devolució a les administracions regionals i l'eliminació de qualsevol encavalcament entre les esferes de govern central i regional. El govern de Madrid retindria el poder en aquelles àrees considerades d'interès essencial per a la cohesió social, econòmica i política d'Espanya. Fraga argumenta que això serviria per aprofundir l'Estat de les Autonomies, i refredaria les creixents demandes d'autogovern dels nacionalistes perifèrics. L'etapa final hi seria la plena aplicació de l'autogovern tal com es perfila en la Constitució (Fraga 1993b; 1994; Rodríguez Arana 1993).

Tot això indica que la dreta democràtica ha acceptat el model autonòmic establert per la Constitució del 1978, alhora que fa seua la idea que Espanya és una nació sobirana unitària que inclou cultures i institucions regionals diferents. El PP defensa la plena uniformitat de competències per a totes les comunitats autònomes, tot i reconèixer l'existència de peculiaritats «lingüístiques i geogràfiques» així com també jurídiques en algunes regions. I, per descomptat, el discurs del PP nega que les nacionalitats tinguin capacitat per a ser sobiranes.

Un fenomen complementari i certament complex ha estat l'aparició de partits «regionalistes», bàsicament conservadors, tot al llarg d'Espanya des de mitjan anys vuitanta. Aquests proclamen una identitat regional «autònoma» i aspiren a una major devolució de poder, però no consideren les seues regions com a subjectes de sobirania. Per això no hi ha cap contradicció, al seu parer, entre la defensa dels seus territoris i la Constitució de 1978, ni amb la lleialtat al projecte nacional espanyol. Fins a cert punt, aquests regionalismes autonomistes són una nova encarnació dels moviments regionalistes anteriors a la guerra. Però els regionalismes actuals també han aparegut, com una espècie de reacció en cadena, per l'efecte d'imitació produït pels nacionalismes minoritaris a partir de 1978-1980. Al mateix temps, la majoria insisteixen en la seua *espanyolitat* i protesten contra la discriminació «injusta» de l'Estat a favor de Catalunya o el País Basc (Núñez 1999a). En el cas del principal partit de Navarra, la fortament conservadora *Unión del Pueblo Navarro* (UPN), la seua tradició específicament regionalista es pot resseguir fins el segle XIX, construïda sobre el llegat tra-

dicionalista (del carlisme) i la supervivència d'institucions forals sota Franco. Aquests principis han estat transformats en una concepció de la nació espanyola basada en les «llibertats regionals» tradicionals que suposadament es remunten a la baixa Edat Mitjana i que foren preservades sota la monarquia espanyola (Medrano y Blasco 1984).

4. *El nacionalisme espanyol neoforalista.* Una variant molt reduïda, mantinguda per alguns representants aïllats de la dreta espanyola, és la dels qui reconeixen el caràcter plurinacional de l'Estat espanyol. La seua fórmula preferida per acomodar la pluralitat nacional dins d'un estat únic seria la resurrecció dels vells conceptes que inspiraren la «monarquia composta» dels Àustries els segles XVI i XVII, amb el convenciment que les llibertats regionals i els furs es podrien transplantar avui en la forma d'un «estat compost», apel·lant així a una sobirania dividida basada en la tradició espanyola. El mecanisme per aplicar aquesta solució seria una reinterpretació i reforma de la Constitució de 1978 a través de les possibilitats que ofereix la «disposició addicional» que obri una via a la renovació i aprofundiment dels furs de les províncies basques i Navarra. L'únic representant d'aquest corrent, tot i que intel·lectualment influent, és Miguel Herrero de Miñón (1998). Tanmateix, les seues propostes no tenen avui una incidència real en els polítics conservadors. Ben al contrari, han suscitat la reacció irada de la majoria dels ideòlegs del «nacionalisme constitucional» tant de la dreta com de l'esquerra, que consideren les propostes d'Herrero de Miñón com una concessió a les tesis dels nacionalistes bascos, o fins i tot un retorn a l'*Ancien Régime*. Per a uns altres, són una pura traïció (Parada 1996).

EL *PATRIOTISME* ESPANYOL EN EL DISCURS DE L'ESQUERRA

Des de mitjan anys vuitanta, l'esquerra, i particularment el Partit Socialista (PSOE), sembla que ha recuperat de manera creixent un discurs nacionalista espanyol que es pot remuntar a les tradicions del regeneracionisme espanyol i el republicanisme liberal del primer terç del segle xx. El canvi cap a un major èmfasi en la recuperació del patriotisme espanyol va començar durant l'elaboració de la Constitució de 1978. El fracassat colp d'estat de febrer de 1981 accentuà aquesta tendència, que finalment s'enfortí amb els resultats electorals d'octubre de 1982. Poc després d'assumir la presidència del govern, Felipe González va afirmar que als mitjans de comunicació estrangers que havien presentat els socialistes com a «joves nacionalistes espanyols» no els mancava raó, per tal com pensava «que cal recuperar el sentiment nacional d'Espanya», tot apel·lant a la tradició del nacionalisme liberal anterior a 1931 (Cebrián 1982).

1. *El nou discurs «patriòtic»* posat en acció pels socialistes espanyols des del 1982 incorporava postulats com ara la crida a la «modernitat», la solidaritat inter-regional i un fort desig de plena integració en el projecte comú europeu simbolitzat per la Unió Europea, com una forma de consolidar no sols la democràcia sinó també de reforçar el paper de l'estat central com a mitjancer únic entre la Comissió de Brussel·les i els ciutadans. Aquest discurs conté moltes variants, però bàsicament pretén combinar la creença en l'existència d'una nació política espanyola amb el reconeixement de diverses nacions *culturals*, tot apel·lant a la distinció clàssica de Frie-

drich Meinecke, del 1907, entre nació «cultural» i nació «política». D'acord amb aquesta definició, el caràcter múltiple de les identitats espanyoles i la combinació de nacions culturals en una única nació política representada per la Constitució de 1978 permet que alguns intel·lectuals, polítics i creadors d'opinió es referesquen a Espanya com una «nació de nacions», l'existència de la qual estaria legitimada en la història.⁵ De fet, els intel·lectuals, periodistes i historiadors espanyols propers a l'esquerra moderada, així com també alguns simpatitzants de dreta, han insistit en la definició d'Espanya com una «nació de nacions», els orígens de la qual se suposa que es remunten a temps premoderns. La història d'una pluralitat d'identitats dins d'un projecte espanyol comú legitimaria la supervivència d'Espanya com una nació, bo i permetent el pluralisme cultural i l'establiment d'una fórmula política per a compartir el poder amb les administracions regionals. No obstant això, Espanya seria l'única entitat que tindria plena sobirania. L'acceptació de la pluralitat cultural, d'una descentralització més gran i d'un major reconeixement simbòlic del caràcter plurinacional d'Espanya es fa compatible amb el manteniment d'una espècie de «patriotisme de la pluralitat» (De Blas 1998).

2. De forma paral·lela, el concepte de Jürgen Habermas del «patriotisme constitucional», que fonamentaria la comunitat política en els principis universalistes continguts en una constitució per a un territori definit, gaudeix d'una gran audiència en els cercles intel·lectuals propers a l'esquerra espanyola. Certament, la fórmula de Habermas no està exempta de contradiccions pel que fa a les condicions per fer compatible l'universalisme amb la lleialtat

a una comunitat política concreta. La seua plausibilitat té molt més a veure amb la consolidació del caràcter democràtic de la identitat nacional alemanya que amb la creació d'una lleialtat supranacional entre ciutadans amb identitats múltiples i enconstrades. Per aquesta raó, la definició d'Espanya com una «nació de nacions» atrau poc d'entusiasme no sols entre els nacionalistes perifèrics, sinó també entre alguns intel·lectuals i líders de l'esquerra espanyola. A més a més, els partits catalans d'esquerra –PSC, Iniciativa per Catalunya– defensaven, tot i que amb un entusiasme decreixent, que Espanya és un estat plurinacional i que caldria definir-lo com a tal. Tanmateix, per a Pasqual Maragall Espanya també posseeix una «història comuna» forjada per la coexistència d'identitats plurals, cosa que justifica la seua voluntat de ser part de la mateixa comunitat política, una vegada s'haja acabat la tradicional hegemonia «castellana» (Maragall 2000).

D'altra banda, el discurs del «patriotisme constitucional», tret d'algunes excepcions,⁶ no ha provat encara que està lliure de l'herència historicista. En lloc de construir-se sobre el consentiment dels governats, Espanya és concebuda com una vella nació construïda sobre l'existència d'una cultura i una història comunes que es remunten als inicis del Renaixement, un fet que actua com una condició *a priori* per a la delimitació territorial del subjecte de sobirania, fins i tot quan s'accepta que cal preservar la pluralitat cultural.⁷ Aquesta posició la van deixar clara alguns representants del PSOE en els debats constitucionals de 1978: tal com afirmà Gregorio Peces Barba, «nosaltres [els socialistes] donem per suposat que Espanya, com a Nació, existeix abans que la Constitució».⁸ I

com ha dit Francisco Rubio Llorente (1998: 289), la nació espanyola és vista en la Constitució de 1978 no com una unitat cultural sinó com una de pluricultural, on coexisteixen les diferents «nacions culturals». A pesar de reconèixer el fet que aquesta idea de la nació constitucional prové de la «projecció d'una unitat prepolítica [...] que compta amb diversos segles d'existència anterior», també argumenta que la nació espanyola avui és concebuda «com una societat definida únicament per la participació dels seus membres en la sobirania dins del mateix territori, no basada en l'afirmació d'una homogeneïtat cultural». No és això una contradicció?

Certament, aquest determinisme històric i –fins a cert punt– cultural «ocult» no és una característica exclusiva del nacionalisme d'Estat espanyol. Aquesta mescla de dogmes amb base historicista i orgànica amb continguts cívics també és una característica d'altres nacionalismes d'estat europeus. De fet, encara no s'ha vist en cap país del món un patriotisme cívic pur encarnat en una constitució sense apel·lacions a lligams emocionals, històrics o culturals. Com ha remarcat Dahl (1989: 209), la teoria democràtica habitualment evita qualsevol discussió normativa sobre el rerefons històric dels processos de *nation-building* que menaren als Estats-nació actuals, car dóna per suposat que hi existeix un mínim d'homogeneïtat cultural. I fins i tot aquells que es mostren més proclius a una entesa permanent amb els nacionalistes perifèrics, com ara l'historiador Javier Tusell, no confien plenament en les virtuts del patriotisme cívic pur mancat d'invocacions emocionals que solidificarien la cohesió social. La raó d'això és en principi molt simple:

qualsevol Estat que vol mantenir la seua existència necessita, si més no, una mínima «identificació ciutadana amb l'Estat, no sols racional, sinó també afectiva» (Tusell 1999: 232-233).

En altres paraules, l'esquerra espanyola encara tem que l'Estat constitucional serà incapaç de sobreviure si es veu privat de les seues apel·lacions «emocionals», culturals i històriques a una identitat civil comuna, i es basa únicament en la voluntat dels ciutadans. Per això, es considera que una forma de «patriotisme» espanyol és un element necessari per mantenir la cohesió social d'Espanya com a comunitat política. Alguns líders i intel·lectuals de l'esquerra afirmen que cal subratllar la idea d'Espanya com a nació cultural i política única a fi i efecte de mantenir l'equilibri social entre els seus territoris i d'apuntalar la capacitat de transformació de l'Estat en la societat, a través d'un Estat central fort que serviria com a instrument de reforma social. Els nacionalismes minoritaris, aleshores, són acusats d'insolidaris, ja que intenten defugir la contribució financera al desenvolupament de les regions més pobres d'Espanya. A més a més, segons el periodista César Alonso de los Ríos, des de 1978 Espanya ha entrat en un procés de «desnacionalització» que suposa el risc d'identificar-la amb una diminuta estructura estatal (Alonso de los Ríos 1994). L'existència històrica d'Espanya com a nació ha estat la base de la cohesió social i de la solidaritat interterritorial, però l'esquerra espanyola podria haver comès una «traïció políticament correcta» de la consciència nacional espanyola, un fet que pot dur a la balcanització de la península Ibèrica. En reforçar la consciència espanyola, els ciutadans guanyarien un mecanisme per a

la defensa contra «els nacionalismes [minoritaris] excloents, discriminatoris, totalitaris», perquè «només el retorn a la Pàtria li pot restaurar a l'esquerra la seua *raison d'être*. Només la consciència nacional permetrà la formulació d'una política basada en la solidaritat i la igualtat» (Alonso de los Ríos 1999:18). Entre els defensors d'aquests postulats, hom podria mencionar el corrent *guerrista* del PSOE. Aquests invoquen la tradició municipalista, que requereix l'enfortiment de l'autonomia dels municipis com a base per a una descentralització eficient. I l'actual Estat de les Autonomies és presentat com una forma peculiar de federalisme potencialment simètric, al qual no li'n caldria cap reforma més.

3. Les actituds essencialistes sobre la nació espanyola sense dubte constitueixen una posició minoritària en l'esquerra espanyola. Però encara en queden alguns que combinen el radicalisme polític amb un fort historicisme i que arriben fins i tot al determinisme cultural. Alguns autors, com el republicà radical Antonio García-Trevijano, un professor universitari implicat en l'oposició política fins el 1976, han trobat una ressa inesperat. García-Trevijano remarca que la història i la tradició heretada, independentment de la voluntat dels espanyols, serveix de base per a la legitimació de la comunitat política espanyola des de finals de l'Edat Mitjana. Espanya no era el fruit d'un «projecte comú», sinó una realitat objectiva creada per generacions anteriors d'espanyols, l'esperit nacional dels quals ja s'havia expressat tant en termes positius (el descobriment d'Amèrica) com negatius (l'expulsió dels jueus). Com que l'Estat no ha de ser identificat amb la nació, i la nació no la poden crear actors socials, l'únic remei per a «re-

cuperar» la personalitat nacional d'Espanya (traïda pel franquisme i el «sistema de partits» de la monarquia reformista) en seria una república presidencialista basada en un ampli consens antifeixista (García-Trevijano 1994).

Aquestes divergències ideològiques pel que fa a la qüestió nacional dins de l'esquerra espanyola tenen un paral·lelisme en la coexistència de projectes divergents respecte del model de l'estructura de l'Estat. Les propostes esporàdiques de l'esquerra espanyola per a la federalització de l'actual model d'Estat desemboquen indefectiblement en una de dues posicions. Els qui defensen un «federalisme asimètric» prendrien en compte les diferències culturals i «nacionals» bo i combinant elements federals i confederals, així com també creant àrees de sobirania dividida. Aquesta perspectiva és la que sostenen alguns socialistes bascos, gallecs i catalans com Maragall o –menys clarament– Emilio Pérez Touriño. Els (post)comunistes catalans han adoptat una posició més radical a favor del federalisme asimètric, ja que al seu parer Espanya és, de fet, no una nació sinó un estat plurinacional. Després, hi ha els qui defensen el federalisme «simètric»: la conversió de les disset comunitats autònomes en unitats federals iguals, amb una cohesió basada en l'aplicació del principi de subsidiarietat (Almunia 2000: 134-40). Hi ha també molts líders que expressen la seua preferència per una reforma de la Constitució per incorporar-hi alguns elements de federalisme asimètric, però sense concedir sobirania a les nacionalitats: Espanya continuaria sent l'únic subjecte dels drets polítics col·lectius.

4. Finalment, hi ha un grup d'intel·lectuals i líders polítics de l'esquerra que

advocuen clarament per la idea d'Espanya com una entitat política plurinacional. La seua posició és d'incorporar la pluralitat en la definició d'Espanya tot reconeixent en la Constitució el dret de les nacionalitats a la secessió. Espanya hauria de basar-se en el lliure consentiment de tots els seus pobles. Per tant, en aquelles regions on una majoria qualificada de ciutadans preferira d'establir una nova comunitat nacional, s'hi haurien de garantir les condicions per a exercir de forma plenament democràtica el dret a l'autodeterminació. Tant si es basa en un federalisme simètric com asimètric, en una forma de confederació o en una nova república plurinacional, la nació espanyola estaria composta sols pels ciutadans que ho desitjassen. La història i la cultura no serien factors determinants per a establir la demarcació territorial d'Espanya. Segons Ramón Cotarelo (1999: 76), fer que l'estatus d'«espanyol» siga voluntari a través del reconeixement del dret a l'autodeterminació és «l'única forma possible de fer-lo atractiu». Tots els nacionalismes, aleshores, es podrien considerar respectables sempre que mostraren un alt grau de tolerància i posaren l'accent en la solidaritat (Taibo 1997). Aquesta ha esdevingut la doctrina oficial de les organitzacions de l'extrema esquerra, així com també de la coalició postcomunista *Izquierda Unida*.

LES IDENTITATS IBÈRIQUES I LES PERTINENCES MÚLTIPLES

¿Fins a quin punt aquests discursos polítics i intel·lectuals sobre la identitat nacional són compartits per una majoria de ciutadans en l'Espanya contemporània? Sem-

bla que hi ha un complex equilibri entre el nacionalisme d'Estat espanyol i els nacionalismes sense Estat, i fins i tot es podria dir que Espanya constitueix un exemple paradoxal del fracàs tant del nacionalisme d'Estat com dels nacionalismes minoritaris. Ni el nacionalisme espanyol ni els nacionalismes català, basc o gallec han sigut capaços d'imposar-se com la doctrina hegemònica i la identitat exclusiva dels territoris que volen representar. En els anys vuitanta, la tendència electoral pareixia que era cap a un increment del suport social envers els partits nacionalistes minoritaris, però en els noranta la tendència ha tocat sostre i ha començat a retrocedir, excepte en el cas de Galícia. En l'actualitat, els seus electorats semblen estabilitzats.

En aquest sentit, Espanya ofereix un exemple d'un altre fenomen: els límits de les polítiques de construcció nacional aplicades tant pel govern estatal com pels governs mesoterritorials en contextos democràtics, on les identitats plurals són lliures d'expressar-se. Els instruments «clàssics» de construcció nacional promoguts per polítiques públiques des del segle XIX com l'educació, el simbolisme i les cerimònies públiques, constantment són qüestionats per tendències més pragmàtiques que afecten els ciutadans, que en una societat global reben diverses influències que no es poden controlar plenament per l'administració. Ací sorgeix una paradoxa espanyola. Per una banda, el franquisme fou incapaç d'acabar amb els fonaments socials dels nacionalismes alternatius. Tampoc va poder acabar amb l'ús de les llengües minoritàries. I l'Estat democràtic no ha tingut un èxit complet a l'hora de convèncer tots els ciutadans del País Basc, Catalunya o Galícia de la nova

legitimitat *nacional* de la nació espanyola, de les virtuts del patriotisme constitucional i de la compatibilitat de les cultures regionals amb una identitat nacional orientada cap al futur. Per una altra banda, els governs basc i català, pràcticament monopolitzats pels nacionalistes d'ençà de 1980, també s'ha demostrat que són menys eficients del que s'esperava a l'hora de promoure les noves *lleialtats nacionals* de caràcter exclusiu, a pesar dels recursos i les competències de poder a la seua disposició.

Cal afegir dues consideracions més. *Primerament*, el repte del «separatisme» és menys evident del que suposen els nacionalistes espanyols. Les enquestes d'opinió sembla que indiquen més o menys eloqüentment que l'opció d'una secessió oberta a curt termini no compta amb un suport aclaparador, ni a Catalunya ni al País Basc. Entre el 25 i el 30% dels ciutadans bascos i catalans (i menys del 10% de Galícia) votarien a favor de la independència total en un hipotètic referèndum.⁹ A més a més, la consolidació de l'acceptació social de l'Estat de les Autonomies, tant en la seua forma actual com en la versió més «federalitzada», obté el suport d'una majoria de la població a totes les comunitats autònomes, incloent el País Basc. Una expressió d'això és el fet que els resultats electorals dels partits nacionalistes minoritaris varien significativament segons la naturalesa de les eleccions. Els partits espanyols incrementen els seus resultats en les eleccions parlamentàries nacionals, en les quals és més alta la participació. Importants segments de l'electorat de la perifèria canvien la tendència del seu vot depenent del tipus d'eleccions, donant preferència als partits subestatals per a les eleccions mesoterritorials i locals,

i als partits estatals per a les eleccions parlamentàries. No hi ha correlació entre els resultats electorals dels nacionalistes perifèrics, la consciència nacional i el suport a la independència. Els votants tenen motivacions diferents que no es basen exclusivament en una lleialtat sentimental o nacional a l'hora de donar el seu vot a nacionalistes perifèrics, que sovint són contemplats com els millors defensors de llurs interessos econòmics i socials. Segons una enquesta sociològica publicada el 1996, el 40% dels bascos es referien a Euskadi com una nació, mentre que el 34'1% dels catalans definien Catalunya d'igual manera, i sols el 16'4% dels gallecs creien que Galícia era una nació. El percentatge de bascos que preferien el terme «regió» era el 50%, entre els catalans el 59% i entre els gallecs s'arribava al 74%. No obstant això, els resultats electorals dels partits nacionalistes a totes tres comunitats autònomes era clarament superior a aquests percentatges: fins el 44% de votants del PNB i el 40% dels qui votaven CiU optaven pel terme «regió» per al País Basc i Catalunya el 1996 (Moral 1998: 24-27).

D'altra banda, fins i tot al País Basc i Catalunya predomina una peculiar forma de «patriotisme dual», és a dir, la coexistència canviant en una persona de la identificació amb la nacionalitat perifèrica junt amb un sentiment de solidaritat o identificació amb Espanya en el seu conjunt. Les enquestes d'opinió (Moreno 1997: 123-35; García-Ferrando *et al.* 1994) demostren que els qui s'hi senten bascos/catalans/gallecs/etc. i espanyols constitueixen en major o menor mesura la majoria de la població a la perifèria. Certament, la identitat nacional exclusiva és major al País Basc que a qualsevol altra regió: el 23'4%

dels entrevistats el 1999 es declaraven «solenament bascos», una xifra que s'incrementava entre els bascos de naixement i, particularment, entre els bascoparlants (Llera 2000: 103). A Catalunya, la identitat exclusiva catalana és també major entre els catalanoparlants nascuts a Catalunya (20'2% el 1979, 23'8% el 1991), mentre que la identitat espanyola exclusiva s'incrementa entre els immigrants de parla espanyola (16'9% el 1979, 32% el 1991). L'enquesta d'opinió del 1996 mostra un resultat similar (Moral 1998: 40). Les dades sostenen la idea que, fins i tot en aquells territoris on els nacionalismes minoritaris tenen una presència sòlida, hi persisteix una espècie de «patriotisme dual» entre la majoria de ciutadans.

En segon lloc, els sentiments de la identitat espanyola s'expressen de forma contradictòria però molt efectiva pel que fa a la seua extensió social. D'una banda, alguns vehicles tradicionals de la cohesió nacional espanyola, i especialment tot allò referit al simbolisme *nacional* formal, són més febles que a altres països. El procés de transició va forçar l'oposició democràtica a acceptar els símbols nacionals que representaven exclusivament els monàrquics, els partits de dreta i el règim franquista, com la bandera bicolor i la música de l'himne nacional. Els canvis introduïts en aquests símbols no foren suficients per a fer-los acceptables per als partits d'esquerra espanyols més enllà del nivell institucional. Espanya és un dels pocs estats-nació l'himne nacional del qual no té lletra. Espanya era també un dels pocs estats-nació on la bandera nacional ha estat contestada fins una data tan recent com el 1978 per tota l'esquerra, i fins i tot des d'aleshores la bandera oficial espanyola a

penes es desplega mai en manifestacions públiques o actes dels partits d'esquerra.

D'altra banda, algunes enquestes han suggerit recentment que la majoria d'espanyols, incloent-hi molts de la perifèria, també comparteixen algun nivell d'identificació emocional amb alguns símbols *formals* espanyols. Així, la majoria d'espanyols senten «emoció» quan escolten el seu himne nacional. Però el nivell d'identificació arriba al màxim quan es tracta de *símbols informals* que no tenen reminiscències franquistes, com quan els equips esportius nacionals d'Espanya tenen èxits a l'exterior. Tot i això, aquests nivells són més baixos a Catalunya i, especialment, al País Basc (Moral 1998: 52-3). El mateix es podria afirmar sobre els cantants o celebrats espanyols dels mitjans de comunicació: hom podria referir-se a una espècie de *nacionalització informal* a través del temps d'oci de les masses. No obstant això, a l'Espanya democràtica encara continua sent difícil trobar símbols comuns amb una força emotiva capaç de superar el conflicte d'identitats nacionals.

CONCLUSIONS

El discurs nacionalista espanyol existeix avui com un conjunt d'idees polifacètic i plural. En aquest respecte, no hi ha *un* nacionalisme espanyol, sinó *diversos* discursos nacionalistes espanyols. Més enllà de la divisió entre la dreta i l'esquerra, la majoria de les variants del nacionalisme espanyol d'avui –tot i que etiquetat sempre pels seus defensors com «patriotisme»– accepten l'acord constitucional del 1978 com la base legítima per a mantenir la unitat política d'Espanya, i per defensar

l'existència nacional d'Espanya. Deixant de banda els seus continguts sense dubte democràtics, la Constitució del 1978 va ser el resultat d'un determinisme explícitament cultural i historicista, ja que el nou acord democràtic no va ser considerat el moment fundador d'una nova comunitat política. Ben al contrari, suposadament va donar un nou contingut polític a una *nació* prèviament existent, l'existència de la qual com un *demos* es donava per garantida i no va ser qüestionada per la majoria dels actors polítics que donaren forma a la Constitució.

Tanmateix, els defensors del nacionalisme constitucional espanyol, tant basat en la idea d'una «nació de nacions» com en el concepte de «pluralitat històrica i cultural», insisteixen en la seua naturalesa purament cívica. Inversament, els nacionalismes sense Estat són acusats de ser culturalistes, essencialistes, etnocentristes i potencialment antidemocràtics pel que fa als seus fonaments ideològics bàsics. Però, a pesar del fet que les crides a la llengua, a la història i al territori són més visibles en els nacionalismes minoritaris, seria injust generalitzar adjudicant-los a tots ells trets només essencialistes. En primer lloc, perquè els discursos «patriòtics» espanyols –amb la possible excepció del discurs predominant en l'extrema esquerra– també inclouen una crida a elements suposadament objectius com la història, la cultura i fins i tot la llengua, que són considerats com els elements fundadors bàsics de la nació espanyola, però que són relegitimats a través de l'acceptació de la pluralitat cultural interna. I en segon lloc, perquè els nacionalismes minoritaris (particularment el català i el gallec, però també alguns corrents dins del nacionalisme de-

mocràtic basc) no estan basats exclusivament en la cultura i en l'ètnia. Més bé, són una barreja d'elements ideològics cívics i etnoculturals, com quasi tots els discursos nacionalistes. Hi ha importants segments polítics i intel·lectuals dels nacionalismes català, basc i gallec que insisteixen en la necessitat de construir nacions cíviques basades en un caràcter inclusiu, la principal característica de les quals hauria de ser l'acceptació d'una coexistència de diferents lleialtats i cultures entre els seus ciutadans.

El nacionalisme espanyol generalment ha acceptat el pluralisme cultural, i aparentment ha abandonat la vindicació d'una homogeneïtat etnocultural i lingüística plena. Això no obstant, els límits del pluralisme i, per tant, de la tolerància pel que fa a la pràctica real del pluralisme etnoterritorial i el pluriculturalisme no estan clarament establerts. Per a molts «patriotes» espanyols el plurilingüisme és una realitat social difícil d'acceptar fora dels rígids límits imposats per la Constitució i per l'estès convenciment que el castellà és, i hauria de continuar sent-ho, la llengua dominant i comuna, la superioritat de la qual estaria fonamentada en la història així com també en el seu futur com a instrument de les noves tecnologies digitals, que estan forjant un mercat lingüístic comú amb Amèrica Llatina i la comunitat hispana d'Estats Units. Per això, la política de «discriminació lingüística positiva» practicada fins a cert punt per la Generalitat catalana, així com també les polítiques escolars d'immersió lingüística per a llengües minoritàries, difícilment són acceptables en l'esfera pública espanyola. El mateix es pot dir de l'ús dels símbols, el reconeixement del pluralisme

lingüístic en àrees com els segells postals o les monedes, i fins i tot les recents disputes sobre les demandes dels governs català i basc de comptar amb seleccions esportives nacionals per participar a nivell internacional. Com a darrer factor però no el menys important, el patriotisme espanyol continua inflexible en un altre punt crucial: el monopoli de la sobirania.

Finalment, cal remarcar que tant el nacionalisme espanyol com també els nacionalismes ibèrics sense Estat encara han d'enfrontar-se amb un nou repte: la integració dels immigrants africans, musulmans i de l'Est d'Europa. El nombre comparativament baix d'immigrants no europeus a Espanya ha estat canviant molt ràpidament, i no és del tot hipotètic preveure que la immigració en pocs anys esdevindrà un fenomen completament nou per a la majoria d'espanyols. Per això, el pluriculturalisme, com una experiència pluridimensional i com una praxi política, alterarà el perfil bàsic del nacionalisme espanyol en el segle XXI, de la mateixa manera que afectarà les reivindicacions de sobirania dels nacionalismes perifèrics. La identitat espanyola s'està remodelant en «laboratoris» com els enclavaments nord-africans de Ceuta i Melilla, on el nacionalisme espanyol ha adoptat molts trets ètnicament exclusius que es remunten al segle XVI —l'expressió de l'espanyolitat com un estereotip etnoculturalment positiu, que sorgeix quan es confronta amb els musulmans i els jueus (Stallaert 1998: 127-164). Això constitueix un anunci seriós del que pot ocórrer a la península Ibèrica dins de pocs anys. ▢

Traducció de Carles Subiela

1. La substitució del terme «patriotisme» en lloc de «nacionalisme» a fi de definir el nacionalisme d'un mateix és una distinció retòrica amb fonaments científics més aviat febles, tal com ho argumenta Billig (1995: 55-59).
2. Per a la recent polèmica, vegeu Lacasta-Zabalza (1998).
3. Vegeu, per exemple, els diversos articles recollits en RAH (2000). La reivindicació del descobriment i conquesta d'Amèrica per part d'Espanya constitueix un dels camps on els conservadors encara continuen molt lligats als paradigmes nacionalcatòlics de les interpretacions històriques. Antics ministres com Otero Novás (1998: 32-39) i historiadors aficionats propers a l'extrema dreta, com J. L. Becero (1994), reivindiquen que la visió de la conquesta espanyola d'Amèrica com un genocidi és merament un producte de la conspiració estrangera inspirada pels enemics històrics d'Espanya. El darrer autor fa ús d'arguments manlevats directament dels historiadors negacionistes que minimitzen l'Holocaust nazi.
4. Vegeu, per exemple, Blanco Ande (1985, 1994).
5. El terme «nació de nacions», encara que usat esporàdicament per diversos actors al llarg de la història moderna espanyola, va ser reintroduït en el vocabulari polític del període de la transició per alguns parlamentaris socialistes. Vegeu De Santiago Güer-vós (1992: 233-7).
6. Per exemple, José María Benegas sembla que ha escrit la millor adaptació del model cívic de Habermas per al cas espanyol (1997). Vegeu també Almunia (2000).
7. Un exemple és el líder socialista basc Enrique Múgica (1997). Per a una brillant anàlisi, vegeu Bastida (1998).
8. Citat per Bastida (1998: 156).
9. En altres estudis, hi ha diferències en els percentatges atribuïts al pol «proindependència» i a la postura contrària. Així, en una enquesta del 1996, es conclouia, tot afegint diverses categories, que fins el 45'1% dels bascos i el 34'8% dels catalans estarien a favor de la independència, mentre que l'opció de continuar dins d'Espanya era preferida pel 59'7% dels catalans i el 45'6% dels bascos (Moral 1998: 64). La independència continua sent una opció minoritària, encara que no irrellevant.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALMUNIA, J. (2000), «Un impulso federal al Estado autonómico», *Revista de Occidente*, 229, pp. 122-144.
- ALONSO DE LOS RÍOS, C. (1994), *Si España cae... Asalto nacionalista al Estado*. Madrid, Espasa-Calpe.
- (1999) *La izquierda y la nación. Una traición políticamente correcta*. Barcelona, Planeta.
- AZNAR, J. M. (1994), *España, la segunda transición*. Madrid, Espasa-Calpe.
- (2000), «Discurso», *Revista de Occidente*, 229, pp. 109-121.
- BASTIDA, X. (1997), «La búsqueda del Grial: la teoría de la nación en Ortega», *Revista de Estudios Políticos*, 96, pp. 43-76.
- (1998), *La nación española y el nacionalismo constitucional*. Barcelona, Ariel.
- BECEIRO, J. L. (1994), *La mentira histórica desvelada. ¿Genocidio en América?* Madrid, Ejearte.
- BENEGAS, J. M. (1997), «El Partido Socialista y España», *Temas para el debate*, 30, pp. 38-42.
- BILLIG, Michael (1995), *Banal nationalism*. Londres, Sage.
- BLANCO ANDE, J. (1985), *El Estado, la Nación, el Pueblo y la Patria*. Madrid, San Martín.
- (1994), «El regionalismo entre el concepto de Estado-nación y el nacionalismo radical», en *El regionalismo en Europa*. Soria, Fundación Alfonso X el Sabio, pp. 37-48.
- BLAS GUERRERO, A. de (1998), «El nacionalismo y el sistema político español», en R. L. ACUÑA (ed.), *La porfía de los nacionalismos*. Madrid, Universidad Complutense, pp. 36-47.
- BUENO, G. (1996), *El mito de la cultura*. Barcelona, Prensas Ibéricas.
- (2000), *España frente a Europa*. Barcelona, Alba.
- CASALS, X. (1995), *Neonazis en España*. Barcelona, Grijalbo.
- (1996), «Fernando García de Cortázar: divulgar historia», *L'Avenç*, 209, pp. 64-67.
- (1998), *La tentación neofascista en España*. Barcelona, Plaza & Janés.
- CEBIÁN, J. L. (1982), «El señor presidente», *El País*, 12 de desembre de 1982.
- COTARELO, R. (1999), «Sobre la cuestión: "les noves formes del nacionalisme espanyol"», *L'Espill*, 3, pp. 68-77.
- DAHL, R. (1989), *Democracy and its Critics*, New Haven, Yale UP.
- FERNÁNDEZ MARUGÁN, F. (1997), «La izquierda ante el manto de Penélope», *Temas para el debate*, 30, pp. 43-47.
- FRAGA IRIBARNE, M. (1993a), *Da acción ó pensamiento*. Vigo, Ir Indo.

- (1993b), *Administración única. Una propuesta desde Galicia*. Barcelona, Planeta.
- (1994), *Impulso autonómico*. Barcelona, Planeta.
- (1999), *A contribución de Brañas á identificación dunha política galega*. Santiago de Compostela, Fundación Alfredo Brañas.
- GALLI DELLA LOGIA, E. (1999), «El debate sobre la identidad nacional en Italia», *Ayer*, 36, pp. 145-158.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, F. i J. M. GONZÁLEZ-VESGA (1993), *Breve Historia de España*. Madrid, Alianza.
- GARCÍA-FERRANDO, M., E. LÓPEZ ARANGUREN i M. BELTRÁN (1994), *La conciencia nacional y regional en la España de las autonomías*. Madrid, CIS.
- GARCÍA TREVIJANO, A. (1994), *Del hecho nacional a la conciencia de España, o el discurso de la República*. Madrid, Temas de Hoy.
- HERRERO DE MIÑÓN, M. (1998), *Derechos históricos y Constitución*. Madrid, Taurus.
- JIMÉNEZ LOSANTOS, F. (1994), *La última salida de Manuel Azaña*. Barcelona, Planeta.
- (1995a), *Lo que queda de España. Con un prólogo sentimental y un epílogo balcánico*. Madrid, Temas de Hoy.
- (1999), *Los nuestros. Cien vidas en la historia de España*. Barcelona, Planeta.
- LACASTA ZABALZA, J. I. (1998), *España uniforme. El pluralismo enteco y desmemoriado de la sociedad española y de su conciencia nacional e intelectual*. Pamplona, Pamiela.
- LAÍN ENTRALGO, P. (1971), *¿A qué llamamos España?* Madrid, Espasa-Calpe.
- LLERA, F. J. (2000), «Basque Polarization: Between Autonomy and Independence», en W. SAFRAN i R. MAÍZ (eds.), *Identity and Territorial Autonomy in Plural Societies*. Londres, Frank Cass, pp. 101-120.
- LODARES, J. R. (1999), *El paraíso poliglota*. Madrid, Taurus.
- LÓPEZ, A. (1985), *El rumor de los desarraigados*. Barcelona, Anagrama.
- LÓPEZ GUERRA, L. (1997), «Asimetría autonómica y solidaridad», *Temas para el debate*, vol. 30, pp. 32-33.
- MARAGALL, P. (2000), «Volem una Espanya comuna, no única», *El Temps*, 832, maig de 2000, pp. 30-33.
- MEDRANO Y BLASCO, L. F. (1984), *El partido foral necesario*. Madrid, Edi-6.
- MORAL, F. (1998), *Identidad regional y nacionalismo en el Estado de las Autonomías*. Madrid, CIS.
- MORENO, L. (1997), *La federalización de España. Poder político y territorio*. Madrid, Siglo XXI.
- MÚGICA, E. (1997) «¿Por qué Estado Español?», *Temas para el debate*, 30, pp. 29-31.
- NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (1999), «Autonomist Regionalism within the Spanish State of the Autonomous Communities: An Interpretation», *Nationalism & Ethnic Politics*, vol. VI: 4, pp. 121-141.
- OTERO NOVÁS, J. M. (1998), *Defensa de la nación española. Frente a la exacerbación de los nacionalismos y ante la duda europea*, n. p. [Toledo], Fénix.
- PARADA, J. R. (1996), «España, ¿una o trina?», *Revista de Política Exterior*, vol. X: 53, pp. 119-138.
- REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA (RAH) (2000), *España como nación*. Barcelona, Planeta.
- RODRÍGUEZ ARANA, X. (1993), *La administración única en el marco constitucional*, Fundación Instituto Gallego de Estudios Autonómicos y Comunitarios.
- RODRÍGUEZ ARANA, X. i A. SAMPEDRO MILLARES, A. (1998), *O galeguismo*. Santiago de Compostela, FOESGA.
- RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, J. L. (1994), *Reaccionarios y golpistas. La extrema derecha en España: del tardofranquismo a la consolidación de la democracia (1967-1982)*. Madrid, CSIC.
- RUBIO LLORENTE, F. (1998), «La patria de los españoles y sus naciones», en X. BRU DE SALA i J. TUSELL (eds.), *España-Catalunya. Un diálogo con futuro*. Barcelona, Planeta, pp. 273-289.
- RUSCONI, G. E. (1993), *Se cessiamo di essere una nazione*. Bolonya, Il Mulino.
- SALVADOR, G. (1987), *Lengua española y lenguas de España*. Barcelona, Ariel.
- SANTIAGO GÜERVÓS, J. de (1992), *El léxico político de la transición española*. Salamanca, Universidad de Salamanca.
- SECO SERRANO, C. (1997), «España: ¿Estado plurinacional o nación de naciones?», en *España. Reflexiones sobre el ser de España*. Madrid, Real Academia de la Historia, pp. 315-329.
- SOLOZÁBAL, J. J. (1993), «El Estado autonómico como Estado nacional (adaptabilidad y rendimiento integrador de la fórmula autonómica)», *Sistema*, 116, pp. 67-84.
- (1997), «Nación y Estado en la Constitución española», en A. de BLAS GUERRERO (ed.), *Enciclopedia del nacionalismo*. Madrid, Tecnos, pp. 339-341.
- STALLAERT, Ch. (1998), *Etnogénesis y etnicidad en España. Una aproximación histórico-antropológica al casticismo*. Barcelona, Proyecto A [Lovaina, 1996].
- TAIBO, C. (1997), «Nacionalismos y solidaridad», en COLECTIVO DE ESTUDIOS MARXISTAS (ed.), *Nacionalismo, Internacionalismo: Una visión dialéctica*. Sevilla i Bogotá, Muñoz Moya Ed., pp. 7-15.
- TUSELL, J. (1999), *España, una angustia nacional*. Madrid, Espasa-Calpe.
- VIDAL-QUADRAS, A. (1993), *Cuestión de fondo*. Barcelona, Montesinos.
- (1998a), *Amarás a tu tribu. Un libro inoportuno y necesario en recuerdo de España*. Barcelona, Planeta.
- (1998b), «Nación y pacto constitucional», en ACUÑA (ed.), *La porfía de los nacionalismos*, pp. 73-92.